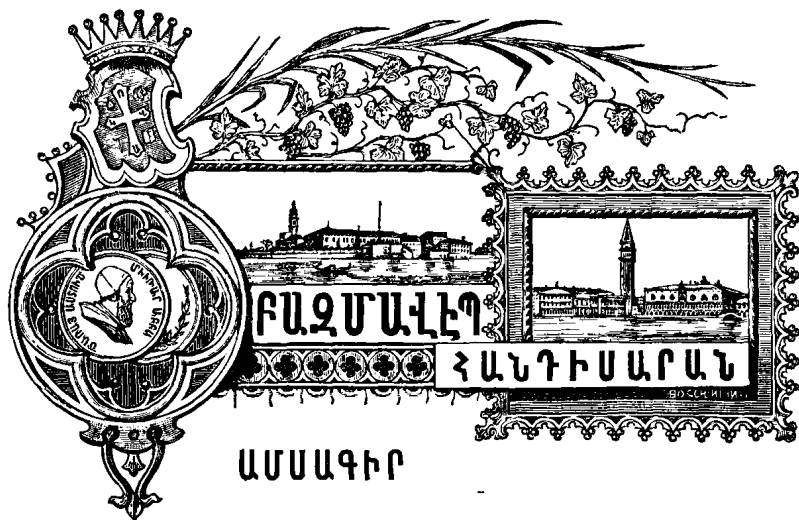

ԳՐԱԿԱՆ . — ԲԱՆԱԾԻՐԱԿԱՆ . — ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

1843-1897 ՀԱՏՈՐ ԾԵ ԱՊՐԻԼ

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹՅՈՒՆՔ

ԵՂԵՐԵՐ ԳՐԱԿԱՆ

(Շար. տես յէջ 104)

ԵՂԵՐԵՐ ՈՒՆԷՐ ՕՏԱՐ ԱՂԻԲԻՐ

Դ. ՏԵՐ Խալաթեան յետ Հաստատուելու
Կոնիսթերի եւ Բազմալիպի մագաղաթից նո-
րութեանց վերայ ի եզրակացնելու այժմեան
Եղիշէի ուշ ժամանակի խմբագրութիւնը, կը
գնէ նա եւ քանի մի աղբիւրներ իրեն «փորձ»
եւ «ծրագիր» սոյն խմբագրութեան միակաման
Համար: Եւ են, նախ՝ Աստուածաշունչը, եւ
յատկապէս Ա եւ Բ Մակարայեցիք: Երկրորդ՝
Եզնիկ: Երրորդ՝ ասորի Հին վկայաբանու-
թիւնը, եւ առանձինն՝ ս. Շմաւոնի վկայու-
թեան հայ թարգմանութիւնը: չորրորդ՝ բաց

յայլոց՝ նա եւ Փիլոնի հայերէն թարգմանու-
թիւնն:

Աստուածաշունչը թուի՝ թէ աղբիւր է քա-
նի մի վկայութեանց՝ զորս գործածած է Ե-
ղիշէ: Իսկ Մակարայեցուց մատնաներէն
«փորձ» եւ առել կրօնական պատերազմի ընդ-
Հանուր գաղափարը, յարմարցնելով իւր
գրութեան հրէից գրքերի մի քանի պատ-
մական պարագաները ու գործող անձինքնե-
րի նկարագիրները: Ուրեմն կրօնական պա-
տերազմի գաղափարը եւ հրէից պատմական
պարագայքը դուրս հանելով, պէտք է մոռա-
ծենք վարդանանց պատերազմը զուտ աշ-
խարհական: Իսկ մեծելով անձանց նկարա-
գիրները, չգիտենք թէ ինչ կերպարանք պէտք
է տալ նոցա: Խալաթեան այդ փոխառու-
թիւններն (ըստ իրեն) կ'ընծայէ ոչ թէ Ե-
ղիշէի, այլ յետոյ խմբագրողին, եւ թէ Ղա-
զար «օգտուել է» պատմիկն Նախնական
քնադէն: Իսկ արդ մենք Փարպեցուց քով
այլ նոյն գաղափարը, պարագայքը եւ նկա-
րագիրները կը գտնենք, ապա ուրեմն Եղի-

չէի կարծեցեալ սկզբնական բնագործ մէջ այլ կային նոյններն։ Եւ ոչ թէ յեղիշեայ միայն ստացած էր Ղազար կրօնական պատերազմի դադափարը, այլ ինքնին իսկ ականատեսն էր Վարդանանց պատերազմին։ զի նոյն էր որ Վահանայ ժամանակ նորոգեցաւ մի եւ նոյն նպատակաւ (ՂԺ. 357-64)։ Զգիտե՛ք՝ ի՞նչ յաւիտենական վճռով սահմանուած է, որ կրօնական պատերազմ միայն չլրէից մէջ հաճախ, եւ ուրիշ ազգաց պատմագիրք՝ եթէ այդպիսի բան մի աւանդեն, անորոգէ գաղափարն եւ կցկցած լինին։

Ստուգիւն օգտուած է Եղիշէ Մակար. մատեններէն, բայց միայն քանի մի իմաստից եւ բացատրութեանց կողմանէ։ Մեր բոլոր պատմագրաց սովորական է՝ ս. գրոց ընտելանալ եւ իրենց պատմութեան յարմար խօսքերը բառացի կամ ազատութեամբ խառնել իրենց գրոց մէջ, որոյ մասին խօսուեցաւ յառաջ։ Մակարն որովհետեւ Եղիշէի՝ օրինակ իմե՝ «դէտ ակն ի վեր համբառնայր Մուշկան» (207) խօսքը նմանորոշէն է ս. գրոց «դէտ ակն ի վեր ամբառնայր Եղիազար» (Ա ՄԿ. Զ, 43) բացատրութեան, չենք կրբնար հետեցնեն՝ թէ ուրեմն Մուշկան աչերն ի գետին սեւեռած կը պատերազմէր, կամ պատերազմին ընթացքը չէր դիտեր բնականացի իմացիլ եւ այլ նմանութեանց մասին*։ Մենք պիտի ըսէինք եւս՝ թէ Եղիշէի ընդհանուր լեզուն նմանութիւն է Մակարայեցւոց, եթէ չնկատէինք նախ՝ որ Ե դարուն մատենագիր մի չէր կարող եւ կարօտ հիմնու վին փոխել իւր խօսած եւ գրած լեզուն եւ ուրիշի մանեցնել՝ եւ երկրորդ՝ Մակարայեցւոց թարգմանիչն իւր լեզուն ինք շտեղծեց, այլ խօսուն բարբառ մ'էր այն ըստ էական մասին, ուստի նոյն դարու ուրիշ մատենագիր մ'այլ կրնար նոյն բարբառէն օգտուիլ, կամ թէ ըսենք՝ նոյն լեզուն ունենալ։ Արդէն Եղիշէի բարբառն սկիզբէն ցվիթլ այնպէս անփոփոխ եւ ինքնաբառն է, որ հարկ է զի բնական լինէր պատմիչի եւ ոչ եթէ արուեստական, ապա թէ ոչ՝ ուրիշներ այլ պիտի կարենային այնպէս գրել արուեստիւ։ Արուեստականութեան շնք մի եւ գործադրութիւնը Մակարայեցւոյ մէջ կը տեսնենք, նոյն ոճերը եւ դարձուածները ստէպ կրկնել, երբեքէ մինչեւ ութ հոմանիշ բառեր զետեղել իրարու քով՝ բնագրէն անկախ**։ Բառագրօս

եւ պարտասխի — թէ եւ յոյժ ճոխ — շարադրութիւն մի. ահա այսպէս նոցա թարգմանիչն առեր հեռացուցեր է զլեզուն իւր բնականութենէն։ Իսկ Եղիշէ անոր պարզութիւնը չէ ուզեր խախտել նոյն եղանակին, րով։ Ասոր համար երկու լեզուաց նմանութիւնը բաց ի քանի մի բացատրութիւններէ գոր տեսանք՝ վեր ի վերոյ է, եւ մանրամասն գիտողը մեծ զանազանութիւն կը տեսնէ առնոց մէջ։ — Ոմանք կարծեցին՝ թէ զՄակարայեցիս Եղիշէն թարգմանած եւ նմանութիւնն անտի ծագած լինի։ Սակայն թող յիշեալ լեզուական զանազանութիւնը, պատմութիւնն իսկ կը հակառակի այդ բանին։ Եղիշէ կը գրէ Վարդանայ համար՝ թէ առեղեակ էր ի մանկութենէ իւրմէ սուրբ կտակարանաց, զոր եւ ձեռն առեալ զքաջ նկարագիրն Մակարայեցւոց՝ ընթեռնայր ի լսելիս ամենեցուն» (182)։ Մակարայեցւոց գրիքն այլ մին էր այն կտակարանաց՝ որոց առեղեակ էր «ի մանկութենէ»։ Մամիկոնեանի մանկութեան ժամանակ մանուկ էր եւ Եղիշէն՝ իւր կրտսեր թարգմանիչ. ապա չէր կարող ինք թարգմանած լինել զՄակարայեցիս, այլ երիցագոյն զք*։

Եղիշէի լայն է տուել եւ Եղնիկ՝ «մազդեգանց զենին վերաբերեալ մասում»։ — Եթէ Վարդանանց պատմիչն Ե դարու մարդ էր, ինչպէս շատ անգամ ցուցինք, եւ իբրեւ զինուորական քահանայ կամ զարտաշար մեծ սպարապետին՝ երկայն տարիներ պարսից հետ յարնչութեան մէջ, ապա անկարօտ էր Եղնիկ՝ նոցա կրօնից հմտաւարու համար։ Դարձեալ, մտադիր ընթերցողը կը տեսնէ՝ որ նորա շատ տեղեկութիւնք կը պակասին յեղծ աղանդոց. ապա ուրեմն սակաւ ունեցողը չէր կարող շատ ունեցողին աղբիւր լինել։ Հայոց նամակին (ԵՂԷ.) եւ Եղնիկ պործոյն

րիւ թագաւորի Նպարտանայ ամբարտաւանել յոզն կալ բարձրադարձող երեւել ի վերայ երախտաւորաց իւրեանց»։ Գ ՄԿ. Գ 12։

* Արարատ հանդէսի մէջ (1896, Թ, 429, 36.) կը կարդանք, թէ «Նորայր Բիւզանդացու կարծեցով Մակ. երեք դարերը կտրելու թարգմանութիւն են ք. եւ այս տեղեկութիւնը կը նմուխ նոյն բանասիրի կտրելու լուր պակաս իւ նորիս Բարձրաւորութեան տեսնէ գործէն, որ կը տպուի յԵՂԷ. Եղիշէին։ Այս կարծիքն աստատուած կը թուի երկուի նմանութեան եւ մանաւանդ յատուկ քառեր եւ ուղղու պիւլայ՝ — որոց շատից հանդիպած ենք եւ մենք՝ — որ կան Մակարայեցւոց եւ Ազաթան. գեղաց մէջ. եւ երկրորդն ի շատ քանախորհրդ ընծայուելով կորեան, առաջնոց թարգմանութիւնն այլ նուաւաբար նոյն անձին ընծայելի կը լինի։

* Եղ. 15 — Ա ՄԿ. Զ, 52։ Եղ. 112 — Ա, Բ 24։ Եղ. 116 — Բ, Ե 5։ Եղ. 137 — Ա, Ե 55։ Եղ. 176 — Ա, Բ 10։ Եղ. 186 — Ա, Բ 82։ Եղ. 246 — Բ, Թ 9. Եւ այլն։

** Ահա օրինակ մէ. «կամեցան կենանալ եւսնել ախ-

սերտ նմանութիւնն անտի է, զի ինքն՝ Բագրևանդայ եպիսկոպոսը չարադրեց յիշեալ նամակը, ինչպէս այլուր ցուցած ենք (Բզմ. ԽԱ., 274—7):

Աստուծոյ վկայարանութեանց կամ ս. Եմստեոնի վկայութեան հետեւող լինելու կարծիքն այն տարտամ տուեալն է, որ զրական տոյնարհի մէջ երբեմն կ'երեւութանայ եւ իսկոյն կը ժողովուրդ: Այդպիսի կարծեաց վերայ մենք եւս աւելի բան մի չենք բեր հոս, բայց միայն փափաք յայտնել՝ որ ապացուցուէր այն. բայց այնպէս՝ որ միայն ապացուցանողին համար ապացուցուած չլինէր:

Եղիշէի վերջին աղբիւրն էր Փիլոն՝ «ս. ճերու եւ դարձուածոց» մասին:— Մենք ցարդ ստորութիւնն ունէինք՝ այդ երկու գործերն օրինակ բերել հայերէն լեզուի. . . հետաշուրտքեան. իսկ տէր Խալաթեանի յայտնած կարծիքն ստուգել անհասկանալի է մեզ: Գուցէ ի՞նչէ՞ ակնարկել Եղիշէի քանի մի փոխառութիւնքն ի Փիլոնէ, ինչպէս իսկոյն կը սկսի ցոյց տալ, զորո՞ր բազմաճանաչուն հ. Սկ. Ա. գերեւան նորա գործոց (Բանք երեք) Բ հաւտորդ լտ. յառաջանի մէջ մանաւորաց ըրած է. եւ են նորա տեղիք, մի մի կարճ իմաստներ. եւ ընդարձակ տեղի թ'այլ յէջ 59, Բայց կարծենք՝ աղոցմով «ոճերու եւ զարձուածոց» աղբիւր չի կրնար համարուիլ նա Եղիշէի. այդ կողմանէ նմանորոշում գտնելու համար անոնց մէջ հարկաւոր է Դիոգենի լապտերն:

Աւելի հետաքրքրիչն այն է, որ յարգելի բանասէրն յիշեալ տեղիքը հայ թարգմանութեանն առնուած համարելով, կը լանայ որու չել նոյն թարգմանութեան ժամանակը, որ, պէս զի անտի հետեւեցեն Եղիշէի պատմագրութեան ժամանակն այլ: Ահա թէ ինչպէս է Հիլդ. բառապիւրքն զՓիլոնի համարած է Ե դարու թարգմանութիւն «յերցիցադոյն թարգմանաց», նկատելով՝ որ նորա խաղբը կը գտնուինք քաջ Եղիշէի պէս եւ ուրիշ կտորեր թարգմանաց քով. (տես ի նոյն յօդ. Փիլ.)։ Խալաթեան ընդ հակառակն «հակամէտ է կարծելու» որ հազիւ թէ է դարուց շատ վաղ կատարուած լինէր» թարգմանութիւնը. ուստի եւ այժմեան Եղիշէի «խմբագրութիւնն էլ դնելու է ոչ վաղ քան է դարում»։ Ուրովհետեւ «մեր սովորչիսիկ կամ Ե դարու գրականութեան յատկանիշ չէ կարող համարուիլ հելլենաբանութիւնը» որ կայ Փիլոնի մէջ. եւ թէ նոյն դարու համարուած հելլենաբան գրութեանը, զոր օրինակ անյաղթ Դաւթի գործոց մի մասն եւ Գիլք պիտոյից, է եւ Ը դարուց յատկացնելու հակամէտ են բանասիրաց ոմանք:

Մեր պատասխանն այս է: Հելլենաբանութիւնն եւ առ հասարակ որ եւ է օտարաբանութիւնն այնպիսի պայման մ'է, որ զոյանալու համար կ'պահանջէ հաղորդակից օտար ազգի կամ նորա մատենագրութեան հետ. ժամանակն առանց աղոր չէ կարող լեզու մի օտարին մօտեցնել, այլ միայն հեռացնել իւր նախկին կերպարանքէն: Արդ՝ մեր նախնիք որ դարուն աւելի պարագեցան յունաց մատենագրութեամբ քան հինգերորդին մէջ. միայն այդ դարուն էր՝ որ դաս դաս թարգմանեաց գնացին՝ երկրորդ տարիներ անցուցին յոյն մատենագրանագ եւ լեզուի մէջ: Այսպէս ուրեմն այդ դարուն շատ հնարաւոր էր հելլենաբանութիւնը մեր մատենագրաց. նոցա մէջ կրնային լինել նախնիք, որ անկարաւ նային անարատ պահել մայրենի լեզուն, մասնաւոր թարգմանելու. ժամանակ: Դաւթի գործոց «մի մասն» կը հեռացնեն Ե դարէն. ուրեմն միւս մասն՝ նոյնպէս հելլենաբան՝ նոյն դարուն սեպհական կը ֆնայ: Պիտոյից գրոց վերայ բացարձակ կարծիք յայտնելը քիչ մի դժուարին է, զի Ար. Բաւուճարտներ ի քըննադատութեան նոյն գործոյն կը հաստատէ անոր եւ Խոր. պատմութեան մէջ Ը. ԲՀ. Զոհրպպեանի գտած նմանութիւն*, եւ հետեւաբար նոյն գրոց պատմաճօր լինելը. իսկ Խոր. ժամանակին վերայ կասկածոտ քըննադատող զեռ չկարացին միաբանել եւ հաստատուն տեղ մի դնել զնա, որով միայն պիտի համարուէին թերեւս հեռացուցած քնն Ե դարէն: Դիոն. թրակացւոյ քերականին նոյն դարու թարգմանութիւն լինելը մեզ համար գրեթէ ապակով է **. եւ զառ աւասիկ հելլենաբան է: Ոսկեդարու նախնիք ազգեցութիւն կրած են ոչ միայն յունարենէ, այլ եւ ասորերենէ. ս. Եփրեմի հարազատ գործոց թարգմանութեան Ե դարուն լինելուն վերայ զեռ տարակոյս չէ ելած. նոյն դարուն է Եւսեբեայ եկեղ. պատմութիւնն այլ՝ նոյն իսկ ըստ վկայութեան Խոր. (Բ, Ժ). եւ ահա խառն են աղոնք ասորաբանութեամբ: Եթէ վերջինս մուտ գտեր է թարգմանեաց լեզուի մէջ, ինչո՞ւ յունաբանութիւնն այլ չմտնէր:

Հելլենաբանութիւնը «դարոս յատկանիշ» կը համարի Խալաթեան, եւ ոչ անհատից: Եթէ այդպէս լինէր, պէտք էր որ Եղիշէի լեզուն եւ հելլենաբան լինէր Դաւթի եւ Փիլոնի եւ այլոց նման, եթէ անոնց հետ է—Ը դարուն գրուած լինէր: Իսկ եթէ մի

* Տես ի յառաջանութեան Գրոցն պիտոյից, ալ. յապին 1796 Բ Ս. Ղազար:

** Այդ մասին ուրիշ աւթիւ կը յուսնաց զերի:

«եկն եմուտ յայխարհն հայոց սիրով խաղա-
ղոսքեանք» (228). Իսկ այնուհետեւ Ազար
այխարհի անկեան մի մէջ քահանայից ամանց
նահատակութիւնը, որ է ութերորդ յեղանա-
կի նիւթը, Հայաստանի «խոտութեան»
մասն չի կազմեր: Այս պատճառաւ պէտք է՝
որ ութերորդ գուրս լինի Եղիշէի ծրարէն: Դ-
ժամանակի ընդհատութեան արդիւնք են նա
եւ այդ եւ նախորդ յեղանակաց մէջ եղած
փոքրիկ զանազանութիւնքն. ինչպէս, յառաջ
խայլընդուրք եւ յետոյ խայլանդուրք, գրա-
ղաչատական եւ գրադիւտական, նաժրացի եւ
նաժարացի՝ ըստ Անձեւացեաց եւ այլ ընտիր
օրինակաց:

Սակայն համաժող չենք եւ ոչ Նայմանի՝
այդ վերջին գլուխը չընծայելու նոյն պատմչին:
Անոր Ղազարայ աղբիւր լինելը, զոր տեսանք
նախորդ գլխոյս մէջ, հաստատուն փաստ է
Եղիշէի ժամանակ գոյութեան, որով ահա
գծուաբութիւն չի մնար զայն նոյն պատմչին
տալու: «Հայոց պատերազմին» պատմու-
թիւնը խնդրողը զայն ընդունելէ յետոյ՝
կրնար խնդրել որ Ղեւոնդեանց վկայա-
բանութիւնն այլ դրէ. որով սա անյիշատակ
դի մնար պատերազմի պատմութեան ծրագրի
մէջ: Մարդս մի երկասիրութիւն գրելու ժա-
մանակ՝ պարտաւոր չէ ծանուցանել անոր մէջ
դի՞ որ դիտուորութիւն ունի կամ դեռ չունի
իրն իւր ապագայ կենաց մէջ: Բայց ուշա-
դրութեան արժանի են մանաւանդ ներքին
փաստերը. թող ութերորդ գլխոյն եւ նա-
խորդաց մէջ եղած բառից, դարձնածոց եւ
սա. հասարակ շարագրութեան նոյնութիւնը՝
զոր ամէն մարդ կրնայ տեսնել, մենք կը
ցուցնենք մինչեւ անգամ մի եւ նոյն բացա-
տրութիւններ եւ իմաստներ կրկնուած անոնց
մէջ. զոր օրինակ, «սա յոյժ յիմարութեանն»
(12, 257). — «ուղղել աւագան» (199,
269). — «ծերն դառնացեալ» (69, 280). —
«յանձն իւր տարաբերէր՝ եթէ յո՞ թա-
փեցից զդառնութիւն թիւնից» (12), եւ «առ-
մղձնել սրտին չղիսէր՝ թէ յո՞ թափէր զթոյնս
դառնութեանն» (251). — «Իբրեւ զհայր
կառնակցուո ճամբաւս էր աշխարհականաց
քրիստոնէից» (39), եւ «որպէս հայր հառ-
տառուն համարեալ էր ամենայն աշխարհին»
(299). եւ այլն: Այս բոլորը կը վկայեն՝ թէ

իրենց աղբիւրը մի է. իսկ իբրեւ ո՞ն, նոյն
զգայուն գրիչն է՝ որ եօթներորդ յեղանակին
մէջ կը նկարագրէ Հայոց անցուցած կեանքն
յետ պատերազմին (218-21), եւ ութերորդ
դին մէջ հայ տիկնայց կենցաղը (354-61).
եւ եթէ ոմանք ուզեն ո՞ր է զանազանու-
թիւնն ո՞նց նմարու, այնչեղ պիտի գտնեն՝
որպիսի կրնար յառաջ բերել գրիչ եւ ժամա-
նակի ընդհատումն:

Վերջին յեղանակը կը բաժնէ Եղիշէ երեք
մասանց՝ զատ զատ վերնագրովք, նահատա-
կութիւն Ղեւոնդեանց, խոստովանութիւն նո-
ցա երկու աշակերտաց, եւ նկարագիր կա-
պեալ նախարարաց եւ նոցա կոնանց: Նախ-
արարաց բաժինը կը հասցնէ մինչեւ Պե-
րոյի հինգերորդ տարին, եւ զանոնք յաջորդ
տարւոյն արձակելու խոստումն (354). եւ
կը յարէ. «Բայց ի տեղի այսր ինձ դար-
ձեալ գալ պիտի»: Այս խօսքը մենք այսպէս
կ'իմանանք, թէ վերստին պիտի դառնամ
հոս՝ շարունակելու պատմութիւնս: Իսկ Վիկ-
Լանգուա ի Հաւաքման պատմաց հայոց կը
թարգմանէ զայն. «Բայց Թողուք զայս,
(կ'ուզէ ըսել արձակման խնդրի), զի հարկ
է ինձ պատմութեանս թելը դարձեալ բռնել»
տիկնայց նկարագրով (Հտ. Բ, 249): Մեր
հասկացմամբ՝ Եղիշէ կը խոստանայ դեռ յա-
ռաջ տանել նախարարաց պատմութիւնը.
բայց իր սկսի տիկնայց նկարագիրը, եւ ա-
ռանց կատարելու իւր խոստումն՝ կը փակէ
զայն մի մաղխանօք որ կնիքն է ամբողջ գոր-
ծոյն: Այս հանգամանքը կը ցուցնէ՝ թէ իւր
խոստումն ուրիշ ժամանակի համար էր. առ-
կայն Թուի՝ թէ կեանքը չբաւեց հասնելու իւր
նպատակին. որովհետեւ յաջորդ պատմագիրը
աւելի բան չեն տեսած, ինչպէս ըսինք յա-
ռաջ. եւ ամենէն մերձուորն իսկ Ղազար,
որ մինչեւ այդ կէտը մանրամասն կը հետեւի
անոր, իշխանաց դարձը եւ մանչ երկու տո-
գի մէջ կ'ամփոփէ, որ ապացոյց է՝ թէ զայն
չէր նկարագրած Եղիշէ, քան թէ կորսուելով՝
չէր հասած Փարպեցոյ ձեռքը:

Գալով Եղիշէի պատմագրութեան ժամա-
նակին, մենք անոր րովանդակութենէն կըր-
նանք հաւանական ժամանակամիջոց մի հանել
քան եթէ որոշ տարի մի: Ուստի՞ն եօթն յե-
ղանակները կը հասնին մինչեւ Վասակայ
դատաստանը եւ մահը: Նկատելով որ նախ-
արարք դարձան «յամի վեցերորդի թագա-
ւորութեան Պերոյի» (Ղգ. 332, Եղ. 354),
որ է 464 թուականն, եւ Աթաբեկն՝ նոցա ի
բանոն «յարձակման» (Ղգ. 321), այս ինքն
քան զնոսա տարի մի յառաջ՝ որ էր նոցա
կայսանաց «երկոտասաներորդ» տարին (Եղ.
333), հետեւեալ Սիւննեցոյ դատը կատա-

1. Եթէ ապր վերնագրին մէջ կարգադր. «Դարձեալ,
վասն նորին դարձեալսն եւ շարարանաց տարբ քանու-
նային», պէտք է գիտնել՝ որ տալիսն մասն չի համա-
նայնել բովանդակութեան, եւ ընդհանրապէս կը պա-
կասէ մեր զորոժանօք զըլլազբաց եւ Անձեւացեաց օ-
րինակին մէջ. որով յայտն է՝ թէ եկամուտ է:

բուած կը լինի յամին 452*, տարւոյն սկիզբ-
ները՝ «մինչ գեռ ի ձմերոցին էր թագաւորն»
(Եղ. 234)։ Ղազար կը յաւելու՝ թէ նա յետ
դատաւարութեան գեռ «կացեալ (է) ի գրանն
ամա ինչ կարի վշտագին» (254)։ ամա ինչ
պէտք է համարել երեք կամ չորս տարի, որ
է ց453-5. որով եւ Եղիշէ եօթն յետանակ-
ները գրած կը լինի ընդ մէջ 453-7 տարի-
ներու, եւ մի չնոյ՛վ։

Նմանապէս մի շնորվ գրած է ութերորդ
յետանակին երեք մասունքն այլ։ Ասոնց մէջ
ժամանակաւ քան զամէնն յետնադոյն գէպքն՝
Աբրահամու մահն է (յէջ 341). սա զարձաւ
ի պարսից յամին 463, ինչպէս ըսինք. եւ
պատմաց այնուհետեւ նորա կենաց վերայ
ըրած նկարագրէն այնպէս կը թուի՝ թէ ապ-
րած է գեռ հինգէն ութ տարի*։ որով եւ
ութերորդ յետանակը գրուած յամա 468-71։

Շարայարեւի

* Փարսեցին Հայոց երթը կը գնէ «յերեքասա-
ներորդում ամի Յազկերտի» (323), այս ինքն 430ին,
պատերազմէն տարի մի յառաջ՝ որ յայտնի սխալ է։
Կրտսանեանց ի Հիսուսածին (Գ. 128) զրազբաց
սխալ կը կարծէ զայդ՝ ժվ ի ժվ ընթերցմամբ. իսկ
մենք բուն պատմին կը համարինք. որովհետեւ նա ուրիշ
տեղ մի կը գրէ նախարարաց համար՝ թէ «հրաման
տայր Յազկերտ պահել (զնոսա) անդէն Բնկ- յառ
վշտառնորդը թագաւորութեան իւրոյ» (286). նոսա-
րազբը ըացատրութիւնը քանի մի տարւոյ միջոց կը
ցուցնէ. եւ եթէ յառաջ փոխանակ իւրիցսանի գրած
լինէր նա հնգերորդ (որ է 452 թիւն), կամ ժվ (որ
սխալ է), մի՛ կամ ըստ Կոստ. Նոյն տարւոյ համար
պիտի չկարենար ըսել՝ «Բնկ- յառ վշտառնորդը»։

** Եղիշէ կը պատմէ նորա համար, թէ «ընտրեաց
իւր տեղի մի զստ յամենայն ըազմաժողի ժողովոցոց,
եւ առաքինի եղբարք երկուք կատարեաց զհետն իւր
մեծաւ ճշմութեամբ» (338-9)։ իսկ Ղազար թէ «ձեռ-
նադրեալ յատենան եղիշովադարութեան աշխարհին
Բզնունեաց, . . . եւ վախճանք ի նմին կարգի» (322)։
Ինչպէս մեկնելի է այս յետին տարածանութիւնս այլ.
իրաւունք տալով ցարք ունեցողին զայն թէ լուսնոցդին։

ՎԱՆԱԾ ԵՌՎԱԿԻ ԿԶԶԻՆԵՐԸ

ԱՂԹԱՍԱՐ

ՄՍԱԹԵՐԹԻՍ անցած տարւոյ
(1896թ) համարներէ միոյն մէջ,
գեղածիծաղ՝ առաւօտ մը Արտա-
սասարի զաւարագեղ եւ ծովահայեաց
բարձրաւանդակի մը վրայէն դիտեցինք
Վանայ ծովակի հրաշալի տեսարանները. արգ
մի եւ նոյն տեսարաններն են, որ զարձեալ
կը գրուեն մեր ուշը, նոյն սիրուն եւ ժպտուն
տեղերն են՝ որոց նկարագրութեամբ կ'ուզենք
զուարճացնել մեր ընթերցողները, այցելելով
ծովակի գլխաւոր կղզիները Աղթամարը,
Առտէրը, Կտուցը եւ Լիւնը. որք որչափ ալ
լոկի եւ ամայիք թուին հիմակ, բայց շատ
անոյշ յիշատակներ ունին ծրարած մեզի հա-
մար իրենց ծոցին մէջ։

Որովհետեւ վերայիշեալ կղզիներու մէջ Աղ-
թամարն կը գերազանցէ քան զայլս, թէ
իւր պատմական անցելոյն եւ թէ դեռ կան-
գուն մնացած ս. խաչ եկեղեցեան, այդ պատ-
ճառաւ անկէ կը սկսինք մեր նկարագիրն։

Աղթամար² անունը խիստ լաւ ծանօթ է
այն ամեն Հայու մտաց եւ սրտին, որ կար-
դացած է իւր ազգի թէ քաղաքական եւ թէ
եկեղեցական պատմութիւնները։ Աղթամարը
պատմութեանց չէրու մէջ ունեցեր է իւր
ուրախականին հետ նաեւ տխուր տեսարան-
ներն. նա միանգամայն եղեր է բնակավայր
արքայական եւ կաթողիկոսական իշխանու-
թեանց, Բայց ինչ փափաքելի էր նախ Աղբա-
մար անուան ստուգաբանութիւնը եւ մեկնու-

1. Տես Բազմապէս, Տուրք 1896։

2. Ըստ եւրոպական ազգաց գրուի Agh-
thamar եւ Aktamar. Ըստ Արաբաց եւ Թրքաց
آغثامار։